

УДК 821.161.2.091:[821.162.1-92:327.5(5)»1999/2019»]

Нахлік О. С.

«НЕ МОЖНА ЖИТИ, ПАМ'ЯТАЮЧИ, ТА НЕ МОЖНА ЖИТИ, ЗАБУВАЮЧИ»: УКРАЇНСЬКА РЕЦЕПЦІЯ СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ РЕПОРТАЖІВ ПРО ВІЙНУ (В. ТОХМАН, В. ЯГЕЛЬСЬКИЙ, В. ГУРЕЦЬКИЙ)

Анотація. Уперше в українському літературознавстві розглянуто українську рецепцію польських репортажів про воєнні конфлікти, що сталися (або ж тривають) впродовж останніх двадцяти п'яти років на євразійському континенті. Висвітлено ключові акценти українських текстів-реакцій на опубліковані переклади як елементи ширшого суспільно-культурного дискурсу про війну як поштовху до (пере)осмислення морально-етичних вартостей і окремих людей, і спільноти, яка пере(про)жила чи пере(про)живає воєнний конфлікт. У цьому контексті окремо проаналізовано особливості світогляду мешканців регіонів зі статусом квазі-держави внаслідок збройних протистоянь, які змушені формувати свою ідентичність, визначати принципи співіснування з іншими народами та моделювати майбутнє в умовах буття «чорною плямою» на геополітичних мапах світу.

Ключові слова: літературний репортаж, рецепція, переклад, автор, читач, війна.

Інформація про автора: Нахлік Олеся Степанівна, кандидат філологічних наук, національний університет «Львівська Політехніка».

Електронна адреса: czudo@ukr.net

Nakhlik O.

“YOU CAN’T LIVE REMEMBERING, BUT YOU CAN’T LIVE FORGETTING”: UKRAINIAN RECEPTION OF CONTEMPORARY POLISH LITERARY REPORTS ABOUT THE WAR (W. TOCHMAN, W. JAGIELSKI, W. GÓRECKI)

Abstract. During the last few years in Ukrainian translations appear more and more books belonging to non-fiction literature, including literary reports. The current popularity of this genre on the Ukrainian book market, as well as among readers, is caused by the topicality of the issues raised in such texts. A separate place in the Ukrainian reception of translations of contemporary Polish literature is occupied by the subject of war conflicts, because one of them during last several years takes place in Ukraine. So we perceive in the Ukrainian public discourse a sharp demand to discuss important and painful for most Ukrainians problems, related to rethinking of the ethical categories, moral values and adopting of traumatic experience related to war. Reports by W. Tochman (translated in 2009), W. Górecki (in 2018) and W. Jagielski (in 2019) devoted to completed or ongoing conflicts described in private stories, are not only testimonies of the fate of specific people, but they are also an element of the collective memory of nations. In the article have been analyzed texts-reactions that show the main accents of Ukrainian interpretations of these works. They all are connected by thinking about man and his world in and after the war, an attempt to search for its

causes and effects, as well as the possibility of learning for the existence after the war with overcoming the pain, despair, hostility and mutual accusations of those who survived in it. In addition, the article has proved the important role of report, thanks to its reminder function, for modern Ukrainians in (re)updating the traumatic experience as part of their collective memory, which was removed from historical narrative in Soviet times, but is now being absorbed because of the war in the Donbas region. Separate attention (on the example of the Caucasian microcosm of Abkhazia) was devoted to sociological and historical analysis by the recipients of Ukrainian quasi-states with disputed borders and an unclear status with the inhabitants, who are constantly looking for their identity and being in the difficult relations with the rest of the world, which denies them to exist.

Keywords: literary report, reception, translation, author, reader, war.

Information about author: Nakhlik Olesya, Doctor of Philosophy, Institute of Computer Science and Information Technologies, Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University.

E-mail: czudo@ukr.net

Nachlik O.

“NIE MOŻNA ŻYĆ PAMIĘTAJĄC, JEDNAK NIE MOŻNA TEŻ ŻYĆ ZAPOMINAJĄC”: UKRAIŃSKA RECEPCJA WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH REPORTAŻY LITERACKICH O WOJNIE (W. TOCHMAN, W. JAGIELSKI, W. GÓRECKI)

Streszczenie. W ciągu ostatnich kilku lat coraz częściej się ukazują przetłumaczone na ukraiński książki należące do kręgu literatury faktu, w tym też reportaże literackie. Obecna popularność na ukraińskim rynku książkowym oraz zafascynowanie czytelnicze tym gatunkiem tkwią przede wszystkim w wyraźnej aktualności podjętych w takich tekstach kwestii. Osobne miejsce w ukraińskiej recepcji tłumaczeń współczesnej literatury polskiej zajmuje tematyka o konfliktach wojennych, ponieważ konflikt taki się od kilku lat toczy na terenach Ukrainy. W publicznym dyskursie ukraińskim obserwujemy ostre zapotrzebowanie na omówienie ważnych a jednocześnie bolesnych dla większości Ukraińców problemów, związanych z przemyśleniem kategorii etycznych, wartości moralnych oraz przyjęciem traumatycznego doświadczenia związanego z wojną. Reportaże W. Tochmana (przetłumaczono w 2009 r.), W. Góreckiego (tłum. 2018 r.) oraz W. Jagielskiego (tłum. 2019 r.), poświęcone zakończonym lub trwającym konfliktem opisanym w prywatnych historiach, pełnią zarówno funkcję świadectwa losów konkretnych ludzi, jak też są elementem pamięci zbiorowej narodów, której deformacji usiłuje zapobiec reportaże literacki. W artykule zostały przeanalizowane teksty-reakcje, które ukazują główne akcenty ukraińskich interpretacji tych utworów. Łączy je zwrócenie się ich autorów ku refleksjom nad losami człowieka i jego świata w warunkach wojny oraz po niej, próbą poszukiwania jej przyczyn i skutków, a także możliwościami nauczania się życia po wojnie z przewyciężeniem bólu, rozpacz, wrogości oraz wzajemnych oskarżeń tych, kto ją przeżył. Ponadto w artykule podkreślono ważną rolę reportaży w (re)aktualizacji traumatycznego doświadczenia jako części pamięci zbiorowej, które zostało usunięte z narracji historycznej w czasach radzieckich, natomiast teraz jest przyswajane z powodu wojny w regionie Donbasu. Osobną uwagę (na przykładzie kaukaskiego mikrokosmosu Abchazji) poświęcono socjologiczno-historycznej analizie zjawiska quasi-państw o

spornych granicach i niejasnym statusie z mieszkańcami, przebywającymi w ciągłym poszukiwaniu własnej tożsamości i trudnych relacjach z resztą świata.

Słowa kluczowe: *reportaż literacki, recepcja, tłumaczenie, autor, czytelnik, wojna.*

Nota o autorze: *Nachlik Olesia, Doktor filologii, Asystent, Instytut Nauk Komputerowych i Technologii Informatycznych, Katedra Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Narodowy "Politechnika Lwowska".*

E-mail: *czudo@ukr.net*

Один з найвідоміших польських репортерів Войцех Ґурецький вельми влучно вказує на втому від художньої вигадки, як одну з характерних рис сучасного читача, адже "нині ми неабияк виснажені всілякою несправжністю: реклами, мильних опер, фейкових новин. Недарма редакція оксфордських словників обрала словом 2016 року «постправду». Люди, принаймні чимало з них, хочуть дізнатись, як було насправді» [6]. Пошук чітких, не викривлених фактів серед множинності їх інтерпретацій, спричинив тяжіння як авторів, так і читачів до художньо-документальних жанрів з мінімальною часткою вимислу.

Пишучи про причини зародження літературного репортажу в ХХ ст., українська дослідниця Олеся Яремчук зауважує, що він «стає потрібним й актуальним, коли суспільства переживають певний історико-культурний чи антропологічний злам, період трансформації чи війну» [18, с. 95]. Проте, однаково вдало ця теза, безумовно, характеризує не лише появу такого типу текстів у певні історичні етапи як найвдалішу форму ословлення дійсності автором, але й посилений запит на них суспільства, коли необхідне «фактографічне відтворення дійсності та документування реалій життя з акцентом на соціальному аспекті» (Яремчук). Події 2013 р. в Україні змусили українське суспільство прокинутися з «приспаного» культурного стану і активізувати зусилля, пов'язані з власною самоідентифікацією. Однією з площин цього процесу став культурний дискурс з домінуванням у ньому рефлексій про морально-етичні вибори у сучасному глобалізованому світі, особисту відповідальність та громадянські цінності. Отож, щораз більшу популярність здобуває документальна література, а зокрема – літературний репортаж як один з найкращих способів «розповісти про великі соціальні процеси через людські історії» [19]. Віднедавна чимало видавництв ("Темпора") надають перевагу, а подекуди навіть спеціалізуються ("Човен", від 2017 р.) на виданні репортажної, біографічної, есеїстичної прози українських авторів та перекладених зразків світової документалістики. Українські ж автори, за словами М. Семенченко поступово переходять «від репортажів-ковзань до репортажів-занурень. (...) Якщо раніше автори не надто відходили від газетного стилю, хіба додавши метафор та епітетів, то сьогодні цього вже менше, натомість з'являються тексти-явища» [14].

Якщо текстів, що належать до жанру літературного репортажу, в останні роки суттєво побільшало, то спостерігаємо практично повну відсутність їх літературознавчого аналізу зі застосуванням відповідної методології та інструментарію. Лише дисертаційна робота Лілії Шутяк про «новий журналізм» в українському медіадискурсі та поодинокі розвідки (О. Яремчук, Х. Голов-

ко, М. Варикаші), присвячені теоретичному обґрунтуванню визначення та функціонування вищезазначеного жанру в публічному просторі, а також аналізу вибраних зразків українських літературних репортажів. Ґрунтовний науковий дискурс продовжує залишатися якнайбільш актуальним, оскільки відбувається «розлучення репортажу з мас-медіа. Репортаж і далі друкують у газетах, але він щораз менше є жанром журналістики й щораз більше – самостійним жанром на межі журналістики та художньої літератури» [6]. Дослідники натомість цілком оминають своєю увагою питання української рецепції польського літературного репортажу, який має певний вплив не лише на форму репортажного письма сучасних українських авторів, на що неодноразово вказували О. Сливинський, М. Семенченко, С. Шебеліст, Л. Шутяк, але й – (передовсім завдяки публікації перекладів) – на українське суспільство через активізацію обговорення обопільно значущих проблем. Так, зокрема, під час 26 BookForum у Львові відбулася дискусія “Непрості історії про простих людей”: польська література факту і новий український репортаж за участі польських (В. Ягельського) та українських (І. Балинського, С. Ославської, М. Паплаускайте) репортерів.

Так званий “занепад метанарацій” (Ж.-Ф. Ліотар), відмова від ілюзорної можливості цілісно виразити сутність буття і – натомість – пошук засобів відображення різних його відтінків, заміна різноманітним “фрагментарним досвідом”, розпад “великих наративів” на окремі локальні історії, жодна з яких не претендує на пріоритетність [4, с. 33], стають надзвичайно вдалимими характеристиками літературного репортажу. Власне він, як один з жанрів нефікційної літератури, дозволяє читачеві осягнути “внутрішні нерви” власного та Іншого суспільства, зрозуміти причини та наслідки глобальних процесів через мікросвіти окремих людей, котрі стали їх рушіями, учасниками, подекуди втішаючи себе ілюзією, що є натомість лиш спостерігачами, а отже – не несуть за них відповідальності.

На сьогодні в українському публічному просторі чи не найактуальніша тематика, пов’язана з воєнними діями на сході країни, коли українці змушені осмислювати складні категорії життя/смерть, ідея/безідейність, жертвовність/цинізм у контексті втрачених територій та людських життів. Зокрема, свідченнями важливості проблематики, пов’язаної саме з війною, є розмова українських та польських інтелектуалів про особливості висвітлення війни в сучасній літературі та художньому репортажі, що відбулася 20 вересня 2019 р. у рамках 26 BookForum у Львові. 2017 р. у конкурсі художнього репортажу «Самовидець» брали участь українські автори з текстами, об’єднаними темою «Війна. Життя de facto» (Є. Гончарова «День після Дебальцевого», А. Савчук «Крим. Росія. Назважди», М. Семенченко «Мама падає у прірву» та ін.). У своїй розвідці зосереджуся на трьох виданих в українському перекладі текстах польських авторів, які об’єднані тематикою «людини у війні» та – після неї. Війна у цьому випадку має широке розуміння: від воєнного конфлікту, що розростається до геноциду – до війни із завершеною гарячою фазою, однак яка продовжується в думках та душах її учасників або свідків. Мета розвідки – проаналізувати репортажі В. Тохмана, В. Ягельського і В.

Гурецького з точки зору активності їх функціонування в українській рецепції та ролі в актуалізації в українському сьогоденні тематики війни, а також пов'язаних з нею важких протистоянь дискурсів людина (ширше – країна) до/після воєнних конфліктів, дилем вибору пам'ять/витіснення травматичного досвіду тих, хто пережили воєнні дії, пошуку терапевтичних засобів (іронії, віри, очікування) від порожнечі через втрату близької людини.

У 2009 р. в українському перекладі Андрія Бондаря вийшла книжка польського журналіста В. Тохмана «Ти наче камінь їла» (номінована на найвищу літературну нагороду Польщі «NIKE» у 2003 р.) присвячена безжально-кривавому піку війни на Балканах, а саме у Боснії та Герцеговині 1992–1995 років. Її автор після дворічного перебування у Боснії, розмов з усіма (сербами, босняками-мусульманами, хорватами), хто пам'ятав криваві події, уклав й опублікував 2002 р. текст-сповіді, у яких без жодної метафорики, обтічних формулювань, лише чіткими й промовистими фактами, голосами очевидців описав трагедії людей, котрі фізично пережили конфлікт, однак загинули або ж тривають у ньому духово. Хтось – як злочинець, що намагається знайти примирення з власною совістю, чи забуття у монологах-виправданнях про неможливість уникнути злочину, якщо ти учасник бойових дій. Хтось як жертва, якій треба не лише навчитися жити з власним болем, але й дати собі раду з ненавистю до ворога. Однак, були й такі, котрі змогли не лише відродитися у власних стражданнях, але й проявивши надлюдську внутрішню силу, стати підтримкою інших страждених.

Провідна лінія репортажу – пошук масових поховань мусульман, убитих під час «етнічних чисток», розпочатий групою науковців, згідно з рішенням високих європейських інстанцій наприкінці 1990-х років. Дії пов'язані з ексгумацією, активізують трагічні спогади та переживання родичів, які приїжджають на впізнавання та перепоховання, «маючи надію в котромусь із численних могильників знайти останки сина, чоловіка, брата, батька... – і пригадують, переповідають, наче щодня заново переживаючи свої трагедії» [9], а також посилюють страх свідків (катів?), які приховано залишають експертам вказівки-сигнали на місця, де відбувалися трагічні події, вірогідно сподіваючись таким чином полегшити задушливе почуття вини.

Промовляють у репортажах лише жінки: історіями винищення цілих родин. Дружини, доньки і матері з болем стверджують, що у сучасній Боснії не ставлять трьох запитань: як твій чоловік? Як син? Що вони робили під час війни? Єдина мета надає сенс їхньому існуванню – дізнатися, як загинули їхні рідні, хто їх вбив, та де вони поховані [13]. Форма репортажів, за словами Романа Кабачія, автора української рецензії «Холодним розумом по гарячих слідах», це швидше «невеличкі новелки-мазки, кожна з яких претендує назватися мікроісторією» [8], однак усі вони укладаються у текст без чисел чи статистики (яка б апелювала до уяви) про світ після- і (не)можливість жити у ньому як у світі до-.

Примирення, що стало результатом підписаного у Дейтоні мирного договору (за яким Боснію та Герцеговину визнано багатоетнічним регіоном, призначені

виплати-відшкодування вдовам і сиротам, вимушених переселенців заохочують до повернення у свої домівки), має надзвичайно хисткі основи, адже ґрунтується на притуплених часом, однак ще доконечно не загоєних почуттях болю, розпачу, ворожості, взаємних звинуваченнях та докорах. Відчувається до певної міри штучність, позірність побудови світу, в якому в сусідніх селах живуть кати та їхні жертви. Чи може, навпаки, це наочне доведення, що людство не має права лише озиратися на минуле, а здатне – після осмислення пережитих подій – подивитися у майбутнє. І такий конструктивний підхід вивільняє шанс на уникнення повтору жахливих подій?

Моторошність кожного розділу через «несамовите передчуття жаху, острах ступити на заміноване поле, перечепитися за тіло чи кістки, які ще не розпізнала доктор Ева» [9], викликають природне бажання читача припинити читання. Докладно пояснює цю особливість тексту Тохмана український перекладач твору, переконуючи, що саме завуальованість страждання, передача його іншими методами «через поведінку і слова родичів жертв, якусь підкреслену діловитість, з якою головна героїня шукала рештки загиблих» стали для читача «набагато дошкульнішими і переконливішими, ніж безпосередні описи трагедії» [3]. Книжка викликає цілий спектр емоцій – від співпереживання молодим боснійкам у їх пошуках втрачених близьких (частки життя? майбутнього?) до безсилої люті, зокрема при читанні уривку, як серби наприкінці 1990-х років намагаються переконати, що під час війни працювали «кухарями» [8]. Власне, один з закидів Тохманові читачами його текстів, пов'язаний із їхнім переконанням у досить однобокому авторському висвітленні цього військового конфлікту, в якому одні – «бездушні кати», а інші – «невинні жертви», гинуть лише «боснійські мусульмани», а вбивають лише серби. Але ж війна – «це завжди обопільна жорстокість, і вина за трагедію падає на обидві сторони, а скорбота, врешті, залишається в серці кожного» [9]. На таке виразне і на перший погляд співчутливе ставлення Тохмана до босняків та хорватів, й натомість – однозначний, на перший погляд, осуд сербів, вказує також Р. Кабачій, зауважуючи однак наведений польським репортером вельми важливий факт, що «виправдовує» сербів – «їхню пам'ять про різанину з боку усташів під час Другої світової» [8]. В такий спосіб, на думку автора українського тексту-реакції, реалізувалося прагнення історії до «рівноваги».

Юрій Андрухович у рецензії на польське видання «Ти наче камінь їла» 2002 р. також вказує на бажання «відкласти це кудись убік – і книжку, і все, що вона в собі містить. Мені хочеться повторювати слідом за Ольгою Токарчук, чії слова винесені на обкладинку: «Злюся на себе, що я це читаю, але не можу припинити. Краще би погортати якісь кольорові журнали, вивести псів на прогулянку. Однак читаю» [1]. Суттєво посилюють це бажання, безумовно, не тільки щораз виразніші контури запитань, що змушують читача до означення власних життєвих принципів та ціннісних виборів: чи можливо пережити те, що залишає по собі невиліковні рани, іноді на кілька поколінь? Як прийняти того, хто стояв по іншому боці барикади і бачив тебе й твоїх рідних у приціл автомата? Що робити з дегуманізацією

ворога і як (чи варто) шукати (приймати) у ньому людину? "Навіщо мені ця смертоносна, заповнена мухами спека? – запитує Андрухович, – Навіщо цей присмак каменю в роті? Навіщо він туди їхав, цей поляк, і два роки там сидів, і чому їм до всього цього вічно є діло, чому вони влазять? У них що, якесь особливе відчуття відповідальності за всіх?" [1].

Слабкість рецептивного резонансу книжки Тохмана в Україні першої половини 2000-х років (у Польщі «Ти наче камінь їла» тричі перевидано, востаннє 2018 р.) варто пояснювати передовсім відсутністю подібного досвіду українського суспільства, який міг би стати стимулом розуміння, відчуття спільної відповідальності та емпатійного співпереживання доль жертв боснійської війни, її безпосередніх свідків. Отож, маємо тогочасний цілковитий український книжковий вакуум на цю тематику, трактовану, вочевидь, як складну й неактуальну. Травматичний досвід українців, щоправда у дальшій історичній ретроспективі (скажімо, Голодомор, масові розстріли, катування у сталінські часи) був або усунутий з колективної пам'яті діями радянської влади або ж витіснений як травматичний, коли «батьки не розповідали дітям про Голодомор і репресії, гадаючи, що роблять правильно, не наражаючи на пізнання жорстокої правди» [8]. Тривала політика забуття та нігілізм спричинили байдужість українців, відсутність власного Тохмана, який би не лише виклав події, «записав біль» інших, але й спробував ословити бодай би власний біль українців. Отож, з гіркотою пише Андрухович у 2004 р., «Ми досі не спромоглися видати в себе книжку іншого безжального польського репортера, Павла Смоленського, з його пронизливою правдою про акцію «Вісла». Мовчу про обидві чеченські книжки росіянки Політковської. За найвищим рахунком, відсутність у нас подібних літературних документів якнайвиразніше свідчить про рівень громадянської несвободи і загальмованості» [1].

Однак, події в Україні останніх п'яти років дали поштовх до появи й активного публічного обговорення документальних книг (зокрема репортажів), пов'язаних з війною, яка, на жаль, стала частиною життєвого досвіду українців. Зокрема, у 2018 р. вперше вийшов друком український переклад репортажу Войцеха Ягельського (у його професійному доробку – сім репортажних книг), а саме «Усі війни Лари» (2015 р. книга номінована на премію імені Ришарда Капусцінського). Приватна історія грузинської чеченки Лари, що намагається вберегти своїх двох синів од трагічних жорен історії (обидва стали солдатами ІДІЛу й загинули в Сирії), розширюється до відтворення та осмислення подій від Першої російсько-чеченської війни до виникнення Ісламської держави. Об'єднують героїнь репортажів Тохмана та Ягельського історії про «невідворотність, але не смирення, про абсолютну незглибиму любов, яка втім нікого не рятує, про пошук себе, що зрештою підсумовується цілковитим крахом і втратами. І про те, як віднайти сенс у житті, носячи мертву пустку усередині» [12].

Відразу ж в український контекст через пригадування подібних історій матерів, чії сини зникли безвісти при виході з Іловайська у серпні 2014 р., тексти Ягельського вводить у своїй рецензії Марія Семенченко. Наскрізними

в українському тексті-реакції є роздуми про материнство «як універсальний досвід, але, водночас, і дуже особистий. Про персональне пекло матері, яка втратила дитину, (...). Це пекло, вхід до якого завжди – навстіж. Бо з моменту, як матері повідомляють, що її дитини не стало, питання «що я зробила не так?» стає супутником жінки і найгіршим її катом» [14]. Як вказує в одному з інтерв'ю автор репортажів, дехто з читачів бачить певне облагородження ним синів Лари, які поїхали на війну в Сирію джихадистами, тобто «були найгіршими з найгірших», чиєю «ціллю були вбивства, теракти» [17]. Однак, видається, що польський репортер навмисно відмовляється від оцінювань чи дидактизму, позаяк йшлося йому передовсім про уникнення будь-якого ідеологічного підтексту, а насамперед констатацію того, що навіть терористи могли б поділити своє життя на два етапи, і в одному з них вони також мали «обличчя, мрії, людські долі, що ніхто не знає, як склалося б їхнє життя, якби вони пішли іншою дорогою» [17]. Подібно вказує М. Семенченко, емоційно переконуючи, що «Ларі однаково, на світлій чи темній стороні її сини в цій війні, їй важливо вирвати їх із цієї війни й забрати додому. Вона готова стати на бій із будь-ким і з будь-чим, аби лише врятувати синів. Та вона не може здолати війни, яка спочатку забирає серця й душі її синів, а потім і життя» [15]. Ймовірно, відкритим як для репортера, так і для читачів залишається питання – чи здатний син перетворитися для матері в убивцю або ж ця межа так і залишається ніколи неперейденою? А отже, чи насправді головній героїні однаково, чи вона воліє залишити цей вибір іншим, абстрагуючись від нього у своєму болі втрати, занурюючись у нього, щоб таки не відповісти на запитання – якщо це була війна не її дітей, то за що вони тоді помирали?

У розмовах з Ларою, Ягельський є незаангажованою стороною цього конфлікту. Особою, яка не пережила досвіду війни разом зі своїм народом, хоча й переконана у неподоланій травмі другої світової війни у державах соцтабору через цензуру: «Сьогодні в Польщі ми досі повернуті обличчям до минулого. Ми відзначаємо початок Другої світової війни. Для французів, голландців, іспанців ця війна сталася 100 років тому, а в нас вона досі сидить. (...) Польща є прикладом того, що і 70 років – занадто мало. Важливий не час, а спосіб, в який суспільство працює над травмою. Та якщо рана занадто глибока, то жодний час не допоможе їй затягнутися.» [17]. Зрештою, репортер свідомий того, що сучасні українці знаходяться у ситуації не лише за давних травм минулих конфліктів, але й зі щоденними втратами людських життів у гарячій фазі війни з Росією на сході країни. Отож, українська рецепція його репортажів, мабуть, здатна поглибитися ще однією смисловою площиною – (не)своєї війни на чужій/своїй землі, яка на нашу думку, наразі залишилася поза увагою в опублікованих текстах-реакціях. Йдеться про складне питання морального вибору, з яким сьогодні стикається частина українського суспільства: Чи маєте ви поїхати добровольцем на схід? Але ж усі не поїдуть, а відтак подолання цієї, за словами Ягельського, смертельної, нищівної, диявольської сили війни, коли існує постійний ризик перетворення чийось загиблих батьків, синів, чоловіків на цифри в статистиці, існування до певної міри подвійного світу, коли

«ми зараз у Львові п'ємо каву, а десть на сході України також сидять люди з кавою, але вони сидять в окопах» [17]. У цьому контексті постає ще одне важливе запитання – чи усвідомлення смерті за свою правду здатне зменшити біль втрати близької людини? Українці вже роблять перші кроки в обговоренні цих болючих і складних питань, щоразу інтуїтивно шукаючи власний шлях у новій реальності, де невід'ємна її частина – війна. І особливо важливою є тут мова свідка, яку можна почути у літературних репортажах. Мова, яка розповідь про війну в такий спосіб, щоб хтось, хто не втрачає у ній дітей, повірив і зрозумів її сутність. Щоб усвідомив, що вона є присутньою у його світі, навіть якщо на перший погляд ніщо на неї не вказує.

Останні кілька років українське суспільство не лише вчиться долати травматичний синдром пов'язаний з війною, але й поволі здобуває також складний досвід співіснування з Донбасом, кордоном з яким поволі стає не лише демаркаційна лінія, а й зламані долі та втрачені життя.

Регіоном, який останні кілька десятиліть постійно відчуває на собі не лише слід від війни, але й вчиться жити у подвійно нових умовах: після розпаду Радянського Союзу та під час кількох військових конфліктів, що поперервно переходять з гарячих фаз у фази згасання, є Кавказ. Про Кавказ перекладені і видані українською мовою репортажі фінської журналістки Анни-Лени Лаурен «У горах всі рівні» 2012 р. та «Невідома ціна свободи – демократичні революції в Грузії, Україні та Киргизії» 2013 р. Кавказу присвячена також частина книги американського репортера Роберта Д. Каплана «На Схід до Тартарії. Подорожі Балканами, Близьким Сходом і Кавказом», опублікована українською мовою у 2017 р.

Однак особливий погляд на прикордоння цивілізацій (європейської та азійської) як часто називають кавказький регіон, простір, де на невеликій території існує дуже багато народів та мов, а відтак – проблем та конфліктів, має польський репортер Войцех Гурецький. Оптику сприйняття Кавказу (як журналіст, дипломат, аналітик, політолог) він формував впродовж 25 років, відколи 1993 р. перебував у Абхазії під час грузино-абхазької війни, 2002–2007 рр. був секретарем, а згодом радником Посольства Польщі в Баку, експертом у місії ЄС, що досліджувала російсько-грузинський конфлікт 2008 р., аналітиком у Центрі східних досліджень. Результатом став книжковий триптих «Планета Кавказ» (присвячена Північному Кавказу), «Тост за предків» (про Південний Кавказ – Грузію, Вірменію та Азербайджан) та «Абхазія» (доповнення двох попередніх книжок), опублікований в українському перекладі у 2018 р. як диптих, оскільки перекладу «Планети Кавказ» поки що немає.

Саме добірка репортажів «Абхазія», за словами автора, стала «практично творчою майстернею», завершенням його особистої кавказької літературної пригоди, де важливо було «дуже детальним чином описати маленький клаптик землі і показати, як репортер по крихті видовбує інформацію, заглиблюючись в тему. І в певний момент (...) відчуває, що натрапив на стіну: далі пройти не вдасться» [5]. Загалом абхазький досвід Гурецького, яким репортер ділиться з

читачем, це двадцять років «спостережень у горнилі суперечностей: війна, втрата з боку Грузії контролю над республікою, повоєнний хаос, крихка рівновага впродовж майже десяти років і чіпке дипломатичне панібратство з Москвою, яке дало Сухумі ілюзорне відчуття безпеки» [2].

У книжці охоплено період від занепаду Радянського Союзу й до 2012 р. На 185 сторінках описано країну площею 8800 квадратних кілометрів. Йдеться про щоденну дійсність шматка Кавказу не лише після переломної геополітичної події, але й після абхазько-грузинської та російсько-грузинської війн, тобто дійсність, до якої, окрім пострадянського хаосу, додалися труднощі, пов'язані з невизнаним статусом певних територій. Колись «земля з душею» (так з абхазької перекладається назва їх країни), що мала автономію у складі Грузії, тепер – квазі-державна, визнана лише Росією, Нікарагуа, Венесуелою, Нуару та Сирією, яка «конає в агонії бідності та беззаконня, де переможці більше схожі на переможених» [7]. Саме на заглибленні у “чорну діру”, “порожнечу”, “білу пляму на карті”, “дике поле сучасності”, якою стала Абхазія – не відображена на жодній геополітичній мапі світу, яка, однак, є об'єктивною дійсністю людей, що там живуть, зосередився польський репортер. І найскладніше тут, за словами однієї з українських рецензенток, “ця роздвоєна «незалежність», розуміння обох сторін: небезпеки дроблення світу на квазіуламки та людей, які боронять свою унікальність” [2].

Ведення розповіді від першої особи і у граматичних формах теперішнього часу дозволяє читачеві відчувати свою причетність до описуваних подій, стати їхнім очевидцем. Спробувати дати власні відповіді на запитання про причини конфлікту та перспективи його вирішення. Хоча, як вказує сам автор, «конфлікт у моїй книжці, як це не дивно, не настільки істотний. Я не хочу підраховувати, як в аптеці, що, наприклад, на 60 процентів рацію мали грузини, а на 40 процентів – абхазці. В «Абхазії» я показую аргументи і тих, і інших, але мене більше цікавить специфіка місця, феномен абхазькості» [5]. Каркас нестабільних подій, де є “невдалі спроби домовитися, розгортання нових воєнних дій, сфальшована участь Росії, яка «консервує» конфлікт, аби тримати ниточками весь Кавказ” [2], описано і вибудовано довірливими розповідями співрозмовників репортера. У репортажах з'являються і абхазці, і грузини. Жодного з них, зауважує Олександр Дмитренко, автор «не робить ані героєм, ані злодієм. Гурецький пише про людей, що опинилися в країні, якої немає, і про людей, які втратили свою домівку і не можуть вернутися назад. Він задається питанням чому так сталося і чи це колись зміниться» [7]. Завдяки діалогам, йому “вдається також окремо порушити питання ролі колишнього колонізатора, у процесах (пере)ідентифікації Кавказу, адже у другій половині 19-го століття Росія проводила в Абхазії політику геноциду, внаслідок якої майже зникли абхазці, а з ними – історична пам'ять як одна з умов їх самовизначення. Нині значна частина населення невизнаної республіки має російські паспорти й тяжіє до російського нарративу історії цих територій. Саме Росія спричинила те, що абхазці стали меншістю на своїй землі, зазначає Гурецький, але «історичний парадокс полягає в тому, що тепер вони

вірять, що лише Росія може відстояти їхні права на незалежність перед Грузією. Вони почуваються у пастці, як сказав один з абхазьких політиків на питання про те, що змінилося в Абхазії, яке автор книги поставив йому у 2008 р., коли Росія визнала Абхазію: раніше ми були незалежними, а тепер ми визнані” [10]. При цьому у “Абхазій” жодним чином не спрощено причин конфліктів тільки до дій Кремля, а навпаки – розгорнуто увесь спектр геополітичних, історичних і міжнаціональних чинників, які вплинули, що сьогодні абхазькість – це “специфічний кавказький синдром: постійні суперечки за історію, спадщину, непоборне прагнення довести, що мій кількавідсотковий народ – найстарший, найсміливіший, найгостинніший і найбільш скривджений (...)” [2].

Цікавими для українського читача є історії-замальовки доль людей, що опинилися по різні боки конфлікту й кордону, карколомні історії успіху, які уможливила війна, коли «хтось воював, хтось став актором, а хтось так званим міністром невизнаної республіки, хтось перейшов до опозиції, адже політичне життя в Абхазії дуже бурхливе” [10]. Усі вони цілісно окреслюють феномен країни, яка щоразу промовляє “невпевненістю щодо самовизначення”, оскільки стала заручником “і національних комплексів, і маній, і мітів, але що найстрашніше – провокацій колишнього колонізатора” [2]. Власне автор уникає прогнозів щодо майбутнього цього державного утворення з такою «крихкою двозначною незалежністю», зосереджуючись на пошуку причин та поштовхів до його появи через історичні екскурси, а також докладно описуючи «тут» і «тепер» людей, об’єднаних спільною домівкою, способом мислення, щоб проникнути і відкрити читачеві світ кавказької ментальності, «поглянути на Кавказ чи не найбільш тверезо, не крізь екрани або нашарування упереджень” [2]. Розташована на прикордонні, яке одночасно є гірським та морським, Абхазії вдається сполучати Північний та Південний Кавказ через культурну приналежність до грузинського світу (Південний Кавказ) і водночас – мовну та етнічну близькість до Північного Кавказу. Отож, саме вона, за словами Гурецького, може бути ключем до розуміння особливого регіону, яким є Кавказ зі своєю «найвищою концентрацією всіх елементів, вирішальних для долі світу, до того ж у максимально стисненому просторі. Християнство, різні відгалуження ісламу, зороастризм, десятки перемішаних етносів, політичні впливи Сходу і Заходу” [16].

Проблематику «Абхазії» українські реципієнти ставлять у ширший геополітичний, культурний, історичний контексти, зокрема, через проведення паралелей зі ситуацією на територіях Донбасу: «Невизнана майже ніким, окрім Росії, республіка, «добровольці з Краснодару» та бойовики з Чечні, війна, в якій насправді однією стороною є Росія, бездіяльність світових організацій, конфлікт, планований роками. Нагадує щось, чи не так?» – пише О. Дмитренко [7]. До цього варто додати подібні хаотичні пошуки власної ідентичності, які формують щоденність тих, хто опинився по обидва боки зони війни, адже «донецька проблема стала найвиразнішим проявом ідентичної кризи, яку переживає посткомуністична Україна” [11], а суспільно-політична трансформація останніх років змушує до

деконструкції звичної ієрархії цінностей, сформованої й усталеної в українському суспільстві після 1991 р.

Містка характеристика «Ти наче камінь їла» Тохмана, яку запропонував у своєму тексті-реакції Андрухович – «Документалістика, що наче сама собою, без авторових зусиль, переходить у метафорику, а та – в метафізику» [1], написана десятима роками пізніше, могла б, без сумніву, бути не менш вдалим окресленням також репортажів Ягельського і Гурецького. Присвячені історичним та етнічним конфліктам, усі три книжки висвітлюють їх насамперед через історії людських драм, спричинених ненавистю. Сучасний медійний образ воєнних конфліктів часто спотворює їх сутність, створюючи множинність інтерпретацій, або ж іноді, натомість, – зводить все до констатації факту і переліку статистичних даних. У цьому змаганні гібридних інформаційних війн, критично бракує голосів тих, хто не претендує на вичерпність суджень, однозначність тверджень чи геополітичні узагальнення. Однак це голоси тих, хто здатен якраз через власну суб'єктивність, занурення в особисті емоції та рефлексії, спонукати до роздумів, викликати емпатію, стати застереженням і дати нагоду кожному зосібна накреслити причино-наслідкові пунктири існування гарячих точок, що відбиті не лише на мапах, але й резонують у житті тих, хто, іноді навіть мимоволі, стає їх свідками чи учасниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Присмак Каменю / Юрій Андрухович // Дзеркало тижня. – 9 січня 2004. – електронний ресурс: https://dt.ua/CULTURE/prismak_kamenyu.html
2. Біла А. Войцех Гурецький. Тост за предків. Абхазія / Андріана Біла // Критика. Ч.1 (255)-2(256). Лютий 2019. – електронний ресурс: <https://krytyka.com/ua/reviews/tost-za-predkiv-abkhaziya>
3. Бондар А. Філософії перекладу / Андрій Бондар / Розмовляла Юстина Добуш // Збруч. – 30. 11. 2017. – електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/73741>
4. Варикаша М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією / Марта Варикаша // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Част. 3. – С. 28-39.
5. Гурецький В. Абхазія – це стан тотальної плутанини / Войцех Гурецький / Розмовляв Томаш Пехаль, переклад з польської Людмили Слесаревої. – 5 червня 2013. – електронний ресурс: <https://www.eastbook.eu/ua/2013/06/05/voyzeh-gurezkiy/>
6. Гурецький В. Літературний репортаж. Чим Польща захоплює світ / Войцех Гурецький // Човен. – 22. 12. 2017. – електронний ресурс: <https://choven.org/news/vojtseh-guretskyj-literaturnyj-reportazh-chym-polshha-zahoplyuye-svit/>
7. Дмитренко О. Держава, якої немає: рецензія на книгу Войцеха Гурецького «Абхазія» / Олександра Дмитренко // ЛітАкцент. – 30. 08. 2018. – електронний ресурс: <http://litakcent.com/2018/08/30/derzhava-yakoyi-nemaye-retsenziya-na-knigu-voytseha-guretskogo-abhaziya/>
8. Кабачій Р. Холодним розумом по гарячих слідах / Роман Кабачій // Український журнал. – №3. – 2012. – С. 53-54. – електронний ресурс: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2012_03.pdf
9. Наконечна Л. Войцех Тохман. Ти наче камінь їла / Людмила Наконечна // Критика. – Ч. 11 (181)-12(182). – 2012. – електронний ресурс: <https://krytyka.com/ua/reviews/ty-nache-kamin-yila>
10. Переведенець П. Войцех Гурецький: Як Росія використовує прагнення народів до незалежності в своїх цілях: приклад Абхазії / Павло Переведенець // Волинські

новини. – 11 червня 2018. – електронний ресурс: <https://www.volynnews.com/news/all/yak-rosiia-vykorystovuye-prahnennia-narodiv-do-nezalezhnosti-v-svoyikh-tsiliakh/>

11. Поліщук Я. Метафора і метонімія Донбасу / Ярослав Поліщук // Критика. – 2018. – Ч. 1(243)-2(244). – електронний ресурс: <https://krytyka.com/ua/articles/metafora-i-metonimiya-donbasu>

12. Савчук А. «Жити треба. Жити — не помирати» / Альона Савчук // Проект Львівського медіафоруму MediaLab. – 29. 05. 2019. – електронний ресурс: <https://medialab.online/news/pankisi/>

13. Самчинська Т. Книга, яку потрібно дочитати до кінця / Тетяна Самчинська // Друг Читача. – 16. 10. 2009. – електронний ресурс: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/4536/

14. Семенченко М. Новий український репортаж: що читати / Марія Семенченко // Книжковий блог Yakaboo. – 16. 09. 2019. – електронний ресурс: <https://blog.yakaboo.ua/neue-ukr-reportage/>

15. Семенченко М. Пекло поряд: відгук на книжку Войцеха Ягельського «Усі війни Лари» / Марія Семенченко // ЛітАкцент. – 25. 09. 2019. – електронний ресурс: <http://litakcent.com/2019/09/25/peklo-poryad-vidguk-na-knizhku-voytseha-yagelskogo-usi-viyni-lari/>

16. Сливинський О. Людська правда: польські автори на МАЧ 2017 / Остап Сливинський // Збруч. – 28. 06. 2017. – електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/67790>

17. Ягельський В. Для мене війна завжди є великою поразкою, в ній немає переможців / Войцех Ягельський / Розмовляла Дарія Мимка. // Громадське. – 2 листопада 2019. – електронний ресурс: <https://hromadske.ua/posts/dlya-mene-vijna-zavzhdi-ye-velikoyu-porazkoyu-v-nij-nemaye-peremozhciv-vijskovij-reporter-vojceh-yagelskij>

18. Яремчук Олесь. Факт проти вигадки у літературному репортажі / О л е с я Яремчук // Вісник Львівського університету. – Серія Журналістика. – 2018. – Вип. 44. – С. 95-100.

19. Reporters – головне репортажне медіа України. – електронний ресурс: <http://www.reporters.media/pro-proekt/>